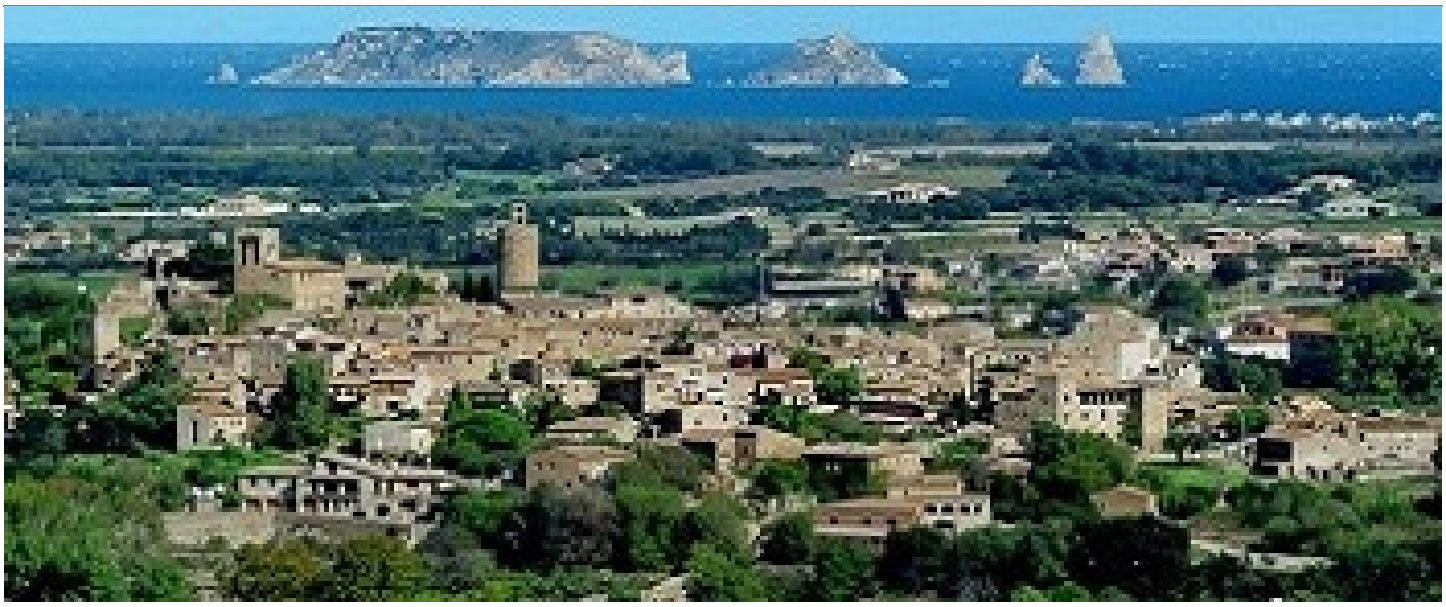

Rèplica a Sàpiens (3): un port a Pals

Autor: Lleonard Garcia i Solà
Data de publicació: 05-07-2020

Tercera part de l'article d'En Lleonard Garcia i Solà, en què exposa un seguit d'arguments a favor d'un port marítim a Pals a finals del segle XV i durant el XVI.

A favor d'un port a Pals. Un cas que "clama al cel"

A) Excavacions que poden ser espectaculars a 'Radio Liberty'
Per una altra part, el doctor Alcoberro ha d'estar al corrent, com a bon palsenc, de les ruïnes que hi ha a dins de l'antiga estació Radio Liberty i els seus encontorns, a tocar de la Torre de Mar de la vila de Pals. Unes ruïnes de les quals tenim prou indicis per afirmar que han de ser espectaculars. Espectaculars, sí, però l'autoritat competent per ara no se les acaba de prendre seriosament, ja que s'hi van efectuar unes excavacions l'any 2011 —a iniciativa de la regidoria de cultura de Pals i el Cercle Català d'Història (CCH)— que van resultar més aviat improductives i fugisseres. L'arqueòloga al càrrec hi va aportar una descripció tècnica i general i res més. No s'hi va fer —si més no, que en tinguem notícia— cap valoració de caire històric. I prou que se'n lamentà una de les promotores, l'Eva Sans del Cercle Català d'Història, en el seu article del 22 d'agost de l'any següent Pals aposta per l'oblit. ¡Cridaner contrast amb l'interès i explicacions que generen, posem per cas, la restauració de qualsevol mur de castell o de qualsevol ermita, per humil que sigui! Doncs bé, sobre aquestes restes també ens agradaria saber quina opinió en té el senyor Alcoberro i l'estament acadèmico-universitari.

Runes a l'interior de Ràdio Liberty (cliqueu-hi damunt per ampliar la imatge).

B) Un document d'Alfons el Magnànim sobre el port de Pals
D'altra banda, tenim constància que en una obra de caire gastronòmic el conegut prohom de Pals Baltasar Parera va

al·ludir a un document notarial segons el qual a mitjan segle XV Alfons el Magnànim atorgava a Miquel Pere, propietari del Molí de Pals —conegut també com a castell de Sant Miquel (Joan Badia-Homs)—, la possibilitat de fer-hi unes reformes. Es tractava d'aprofitar l'aleshores recent aportació d'aigües del Ter des de Serra del Daró. Aquestes reformes havien de ser "propias de los lugares maritimos… y de cal y canto". Remarquem la darrera expressió perquè és per mitjà de «cal y canto» que es volia fixar un mur per a l'entrada i sortida d'embarcacions en el movedís terreny de dunes de la platja de Pals, les quals devien ser contingudes pels murs de «cal y canto» a fi de facilitar l'entrada i la sortida d'embarcacions. D'aquesta manera, els parroquians haurien pogut accedir còmodament "con laúdes i fustas" fins al Molí, situat a uns dos quilòmetres de la desembocadura del Daró. Les reformes es van realitzar. Una recerca prou interessant fóra esbrinar si aquestes 'reformes' —part de les quals ben visibles— permetrien parlar d'un port, d'un port artificial i fet per la mà de l'home: el port de Pals. I això en una època en què una acollidora cala o àrea fluvial ja solien rebre el nom de «port», un port natural, és clar. El port artificial s'hauria estès fins a la desembocadura de l'esmentat riu Daró. D'altra banda, el contingut d'aquest document notarial contrasta significativament amb el parer del Doctor Juan María Campos —ja esmentat al primer article—, de qui recordem que en la seva obra Los puertos perdidos del Tinto (Universitat de Huelva) ens feia avinent que "la distribución i situación de estas instalaciones no están determinadas documentalmente". Les obres de Pals sí que n'estan, de documentades. Igualment per aquest cantó, fóra del màxim interès saber quina opinió mereix aquest document notarial als contertulians de l'Ateneu de Barcelona. En especial, al doctor Alcoberro, nadiu de Pals.

Portal o porta embotada situat a l'exterior de Ràdio Liberty, a tocar de la Torre de Mar

C) Altres àmbits d'estudi també apunten cap a l'Empordà: la botànica. Espècies invasores i plantes comestibles d'origen indià a la platja de Pals i a la desembocadura del Daró

Des d'altres disciplines de la ciència també s'apunta que Pals va tenir un paper molt important durant els primers temps de la descoberta d'Amèrica. Una d'aquestes disciplines és la botànica. Doncs bé: Pals va ser receptor primerenc d'espècies invasores provinents de terres americanes, com també d'altres de caràcter comestible, la recepció primera de les quals tingué lloc dins l'àrea geogràfica habitualment definida com a 'Llevant, Mediterrani i Itàlia'.

a) Plantes al·lòctones considerades com a plagues
El 25 d'Agost de 2005 va aparèixer al mitjà 'El Punt Diari' un treball de recerca signat pel professor David Casellas (Universitat de Girona) amb el títol "Espècies invasores. La formiga argentina ha desplaçat ja el 80% de les autòctones de les Gavarres", on també s'hi esmenta el cas de certs vegetals considerats dins aquesta catagoria: la d'espècies al·lòctones o invasores. En són tres: la falguera americana, la favala i la figuera de moro. En reproduïm algunes dades d'interès.

De la primera s'hi diu: "El problema és que aquesta falguera (americana), que es creu que va arribar per via marítima i es va escampar des dels arrossars de Pals, priva l'entrada de llum a l'aigua i, per tant, afecta l'ecosistema".

De la segona, la favala, que "és una planta que ve de l'Amèrica del Nord. N'hi ha a la platja de Pals i a la desembocadura del riu Daró i impedeix el creixement d'altres plantes, etc".

Finalment, hi ha el cas de la figuera de moro. En un intercanvi de correus electrònics, vaig sol·licitar informació al professor David Casellas —com a participant que va ser en l'esmentat equip de recerca— sobre les pautes de difusió de les esmentades plantes i, en amable resposta, em va fer avinent que les darreres dades sobre aquesta planta, la figuera de moro, van ser publicades en un recull TOP20 després d'un congrés estatal sobre el tema. En el recull s'hi especificava el que segueix: "esta especie de origen centroamericano fue introducida en la península ibérica a mediados del s. XVI y citada como muy común en Catalunya en el s. XVIII" .

Forn situat a la part exterior del clos de Ràdio Liberty

Hi ha qui diu, amb raó, que qui es proposava d'introduir mercaderies a les terres gironines hauria aprofitat, per descarregar-les, l'existència dels ports comercials que hi ha al litoral. Entre els més adients hi havia el de Palamós i el de Sant Feliu de Guíxols. En canvi, resulta molt estrany fer-ho on suposadament no hi hauria hagut cap port, com, segons es diu, s'esdevé a la platja de la vila de Pals.

Ara bé, cal dir que no es tracta de mercaderies, sinó de llavors paràsites que viatgen "sense permís" i que poden quedar dipositades —igualment "sense permís"— en qualsevol indret on s'hi aturin els vaixells, encara que es tracti d'un port —el de Pals— que la llarga nit de la censura hagi volgut invisible i desaparegut dels annals de la història.

La darrera planta, la figuera de moro, ens dóna una clau que també es pot extrapolar a les dues primeres. Si arriba a la península a mitjan segle XVI i l'indret on més es desenvolupa és a les terres catalanes, ens podem demanar: ¿a quin indret, port o població de la Península Ibèrica va anar a parar primerament perquè dos segles després la màxima presència fos a Catalunya?

I què dir de la falguera i la favala? ¡Ambdues plantes són també d'origen indià i van arribar per via marítima i es van difondre per Catalunya a partir del riu Daró i dels arrossars i platja de Pals! ¿Quines circumstàncies i context històric van provocar que les llavors d'aquestes plantes invasores arribessin a casa nostra precisament per Pals? Per què no van entrar per d'altres indrets més meridionals de la península, sobretot els de la costa atlàntica —començant principalment per ports de l'Andalusia atlàntica, que eren els llocs per on entraven, segons es diu, a la península els estols que venien d'Amèrica?

b) Més plantes invasores
Però no només criden l'atenció aquests casos. A l'Atlas de plantas alóctonas invasoras, editat al 2004 pel Ministerio de Medio Ambiente, s'hi pot comprovar com la major part dels vegetals que citem a continuació han tingut una màxima presència —d'ençà del descobriment de les Índies— a la costa mediterrània: especialment a Catalunya i a València. Sols citarem un cas d'entre els més significatius: l'Amaranthus albus o blet blau.

L'Amaranthus albus o blet blau: "Se'n troben exemplars a Itàlia (els primers registres) a la primera meitat del segle XVI… i amb una introducció molt antiga a la Península Ibèrica… Pel que fa a la nostra península, consultant els mapes que acompanyen cadascun d'aquests registres, es pot veure que és en l'àrea mediterrània, i en concret en els territoris de parla catalana, on se'n concentra la major part.

Torre de Mar o Torre Mora

Itàlia: una ucronia per difuminar la Nació Catalana
Però dèiem que els primers testimonis de canya americana i de blet blau sembla que cal anar a cercar-los a «Itàlia». Tanmateix, pel que fa a aquesta dada, s'hi escau una reflexió: de ser coherents amb aquests registres hauríem de concloure que foren els «italians» —i no només el «genovès» Colom— els qui primer van arribar a les Índies i que, lògicament, fou a la seva terra —a la terra italiana, en qualsevol punt de la bóta i illa de Sicília— on hom va començar a conrear les llavors que portaven d'allà. Això és el que podria pensar qualsevol observador després de considerar les dades acabades d'esmentar.

Ara bé, és una interessada ucronia parlar d'Itàlia com si ja fos, al segle XVI, una entitat política unitària, perquè aleshores Itàlia encara era inexistent com a país. Sembla talment com si en aquesta publicació es parlés d'Itàlia amb la intenció de difuminar els vincles reals de part d'aquesta península amb Catalunya, intenció que és als antípodes de l'esperit científic. Des d'Espanya, hi ha la innoble voluntat —voluntat mantinguda al llarg del temps— que una cosa ha de ser "abans, de qualsevol altre indret que de Catalunya". Es vol ignorar conscientment que el regne de Sicília, el de Nàpols i el de Sardenya estaven federats amb la Unió Catalano-aragonesa.

D'exemples que confirmen aquesta voluntat de difuminar, n'hi ha fins avui mateix. Només en citarem un. Com quan des de l'Aragó s'ignora i s'amaga l'existència de la Nació Catalana i, en parlar de l'expansió naval de l'antiga Corona, només "es contemplen" vaixells del regne d'Aragó, regne que funda consolats 'aragonesos' per tota la

Mediterrània.

Per què aquestes plantes no estan datades en primer lloc a Palos de Huelva?
Però tornem al tema que ens ocupa. La costa atlàntica d'Andalusia i els seus ports i localitats properes són els indrets on s'haurien d'haver desenvolupat en primeríssim lloc aquestes llavors de plantes invasores, si és que, com se'ns diu, els primers vaixells i tripulants haguessin arribat d'Amèrica per aquesta àrea geogràfica. I, doncs, tenint en compte això, ¿quin sentit té que a principis del segle XVI es trobin a Itàlia llavors americanes, tant d'entre les plantes invasores com d'entre les comestibles, que s'haurien d'haver trobat, abans que en cap altre lloc, a Palos 'de Huelva', a la seva rodalia o encontorns? Fins i tot, haurien d'haver-hi llavors i plantes americanes escampades arreu de la ruta terrestre entre Palos i Barcelona, que En Colom, segons diuen algunes cròniques, va haver de seguir per ordre reial abans no arribessin a la capital catalana, on els esperaven els monarques. I, en efecte, així podem plantejar-ho mentre es mantingui que se'ls va ordenar anar a peu a Barcelona en lloc de poder-ho fer per mar. Per absurd i inversemblant que pugui semblar-nos, és el que s'explica a les escoles i als mitjans de divulgació en general.

Al nostre parer, la conservació d'aquests registres a Itàlia té a veure amb una menor efectivitat en aquells territoris de la llarga mà de la Inquisició castellana. Als regnes hispànics, l'efectivitat era molt més gran. Aquesta institució político-religiosa els tenia, diguem-ne, "més a mà". A les Espanyes, el seu control era absolut sobre tota obra publicada, sobretot la impresa. Ens demanem si és que a Catalunya no hi ha aquest tipus de registres perquè s'han apartat de circulació o s'han fet desaparèixer. A falta de més dades, aquesta serà la nostra opinió fins a dia d'avui.

c) Plantes comestibles americanes, ¿'els nous vegetals' que han configurat la futura dieta mediterrània?

1r) Un creixement espectacular dels ingressos senyorials a Pals al segle XVI
A la Història del Baix Empordà, un dels volums de l'excel·lent obra col·lectiva —editada per la Diputació de Girona el 2006— amb la voluntat d'abastar la història del conjunt de les comarques gironines, hi participà el doctor Agustí Alcoberro amb el capítol En temps dels Àustria (1479-1714).

A les ratlles dedicades a Pals ens fa avinents determinats aspectes estudiats per Montserrat Duran, quan afirma: "la historiadora ha analitzat les rendes que el reial patrimoni va obtenir del castell i terme de Pals al llarg dels segles XVI, XVII i XVIII, tot comparant-les amb d'altres sèries estadístiques regulars de localitats de l'Alt Urgell, la Conca de Barberà i el Tarragonès. Les conclusions són irrebatibles. Els arrendaments de Pals reflecteixen un creixement espectacular dels ingressos senyorials al llarg del segle XVI".

Entenem que aquest 'creixement' ha estat quantificat comparant-lo amb el de les esmentades comarques. Però, podem demanar-nos: aquest creixement, ¿fou causat per algun fenomen o circumstància que hauria afectat especialment la vila reial de Pals?

2n) Introducció de nous conreus: a Pals i a Catalunya
Aquest fet vindria confirmat per la pervivència d'actes jurídics i administratius com "capbrevacions o l'existència de nombrosos plets entre senyors i emfiteutes, etc. i, especialment, sobre la pertinença del delme en el cas d'introducció de nous conreus, ho confirmen a bastament".

"L'explicació vindria per una altra via. El progressiu distanciament entre el creixement de la producció agrícola i l'increment de la renda senyorial fóra degut als canvis en l'estratègia productiva, que beneficiaren especialment la pagesia emfiteuta; així, un procés ininterromput de substitució i de diversificació de les varietats cultivables, amb la introducció de conreus que quedaven fora de la fiscalitat senyorial, va fer dels camperols els grans beneficiaris del creixement agrari".

Arribats en aquest punt, ens formulem la següent pregunta: ¿troba el doctor Alcoberro digne de consideració saber de quines "varietats cultivables" es tracta, de tal manera que la seva introducció quedés "fora de la fiscalitat senyorial" i que van ser tant beneficioses per als pagesos?

Encuriosits, vam voler esbrinar si a Pals, a més d'arribar-hi "males herbes", hi haurien pogut arribat alguns d'aquells vegetals comestibles d'origen indià com l'alvocat, la pinya, la patata, els pebrots, el cacau, el tomàquet, els fesols, el

gira-sol, el blat d'índies o de moro, la vainilla, les mongetes, la carbassa, el tabac...) o, fins i tot la canya americana.

Després d'una pertinent consulta, vam descobrir que la immensa majoria d'aquests productes es van difondre arreu d'Europa —igual que en cas de les plantes 'invasores'— a través del Mediterrani, del Llevant o des d'itàlia… Això es tant com dir —entre línies, o, si se'ns permet el símil fotogràfic, mitjançant el negatiu de la imatge— que s'hi van escampar des de les costes catalanes. O, si més no, des del seu àmbit d'acció política i comercial.

I és que som un país mediterrani situat a llevant i parlem d'una època en què Itàlia estava, com ja hem assenyalat, en bona part associada a la Unió Catalano-aragonesa, on el món català era capdavanter en navegació i cartografia.

Tota aquesta informació que acabem d'adduir fa de mal articular amb el que explica la història convencional i oficial, segons la qual els ports i la majoria de mariners eren d'Andalusia, Castella i Extremadura. ¿I és que no haurien d'haver estat, doncs, aquestes terres la principal zona geogràfica difusora d'aquests productes? Fins i tot podríem pensar que la difusió s'hauria dut a terme des de diversos punts repartits per tota la península a causa dels moviments de mercaders i mariners. Però no, la difusió només es fa a partir d'indrets del Mediterrani llevantí. O també podria haver passat —si se'ns permet un punt d'ironia— que els mercaders d'aquella part del sud peninsular van pensar que se'n faria millor difusió si el seu epicentre —en generosa delegació— es traslladava al «Mediterrani, llevant o a Itàlia».

d) Plantes incorporades a la flora de Catalunya des del 1492
Per la seva part, la ja esmentada historiadora Montserrat Duran (UB), al seu treball La introducción de los cultivos americanos en Catalunya (SS. XVI-XVIII) presentat en un curs universitari, en relació a la introducció de vegetals americans en l'agricultura catalana (p. 296, nota 18), observa que:

"El hecho de que se trate de plantas incorporadas a la flora del país a partir del 1492, hace que, inicialmente, puedan eludir el pago de diezmos, de parte de cosecha, etc. Cuando alcancen un volumen de producción importante, y/o sustituyan cultivos tradicionales, los perceptores de rentas agrarias acrecentarán, también, su interés por estas plantas, etc. Será a partir de este momento que empezará a notarse su presencia en la documentación de la época".

Ho entenem bé? D'acord amb la primera frase del paràgraf anterior, quan expressa "el hecho de que se trate de plantas incorporadas a la flora del país a partir del 1492...", ¿es vol dir que al conjunt de terres catalanes ja s'hi van incorporar des de bon principi? Així doncs, tot plegat suscita una altra qüestió: ¿què en sabem d'aquells agosarats 'aventurers' que van introduir aquestes plantes a les nostres terres?

¿Eren mariners i mercaders catalans que no actuaven sota cap mandat de la 'Casa de la Contratación' de Sevilla? Si no treballaven per ella, ¿actuaven sota la supervisió de Barcelona i València? Si fos aquest el cas, haurem de donar la raó a En Bilbeny quan situa en aquestes ciutats d'àmbit català la seu de l'esmentada 'Casa'. Si més no, pel que fa a València al llarg de bona part del segle XVI. En aquest sentit, l'investigador Henri Harrisse va descobrir un document datat a l'any 1526, en el qual València hi és citada com a «metropolitana ciudad»[1]. És a dir, la ciutat principal des d'on es colonitzava un territori. Així mateix, una 'Casa de Contractació' valenciana explicaria la primera recepció de productes vegetals d'Amèrica "per l'Europa mediterrània" i explicaria, també, el gran salt en la producció industrial i artesanal catalana de l'època.

Al capdavall, com creu el mateix Bilbeny, el fet que fos l'any 1503 el de la constitució de l'esmentada 'Casa a València' no vol pas dir que d'un dia per l'altre ja es disposés de la infraestructura necessària per a una administració efectiva per controlar les noves rutes atlàntiques i per gestionar comercialment els nous productes. Però, amb tot i amb això, passa que al Mediterrani català ja feia molts anys que hi havia cultura de cases de la contractació sota el nom de consolats i llotges, organitzats a l'empara del Consolat de Mar i amb l'experiència de tot un corpus legal sobre la matèria.

Conclusió
Creiem que els contertulians de Sàpiens no ha tingut cap interès ni a comprovar si són versemblants els indicis, les dades, les troballes i les línies de recerca sobre Pals que proposa En Bilbeny i d'altres investigadors de l'Institut Nova Història, ni tampoc cap interès a entaular, a partir d'elles, el franc i sa debat, 'dada per dada', de què parlàvem a la primera part d'aquest article. El que hem fet nosaltres ha estat portar a col·lació unes dades que pensem que confirmen les línies d'investigació d'En Jordi Bilbeny i de l'Institut Nova Història.

Lleonard Garcia i Solà

Notes:
[1] Al document número 138 de l'any 1526 —pàgina 254— de la Bibliotheca Americana Vetustissima, l'estudiós Henri

Harrisse hi veu registrada una de les Relaciones de las Indias, «Impressa en la “metropolitana” (seu central) ciudad de València» i escrita per En Ferran Cortès. Aquest hi informava el rei sobre les seves conquestes. En nota a peu de pàgina, Harrisse hi fa constar que es tracta d’una edició no esmentada en cap altre treball ni en cap altra col·lecció. L’edició del 1527 és considerada la primera. Per quina raó, doncs, s’ignora la de l’any 1526? Potser perquè es parla d’una primera —i metroplitana— València com a seu d’una ‘Casa de la Contratación’ que ja es volia substituïda per Sevilla?

Fi de la tercera part

Enllaços interns:
Enllaç a la primera part:
https://www.inh.cat/articles/Replica-a-Sapiens-1-Palos-de-Moguer-

Enllaç a la segona part:
https://www.inh.cat/articles/Replica-a-Sapiens-2-Antoni-de-Capmany-

Enllaç a la quarta part:
https://www.inh.cat/articles/Replica-a-Sapiens-i-4-els-arxius